

TOMASZ SZYSZKA

Uniwersytet Kardynała Stefana Wyszyńskiego w Warszawie
Wydział Teologiczny

Franciszkańscy misjonarze w Peru

Franciszkańscy misjonarze uczestniczyli w ewangelizacji ziem Tawantinsuyu (imperium inkaskiego) już od lat 30. XVI w. Swoją posługą misyjną względem Indian i pracą duszpasterską wobec ludności pochodzenia hiszpańskiego współkształtowali charakter oraz dynamikę procesu chrystianizacji tych ziem. Ich zaangażowanie, poświęcenie i determinacja w realizacji tego dzieła przyczyniły się do wypracowania imponującego bogactwa doświadczeń z zakresu ewangelizacji. Zmieniające się w ciągu ostatnich pięciu wieków uwarunkowania polityczne, społeczne i kulturowe wymuszały zmiany w metodologii pracy ewangelizacyjnej, aczkolwiek transformacji tych franciszkanie dokonywali zawsze, zachowując wierność Ewangelii i nauce Kościoła oraz charyzmatowi swojego zakonu, zawierającemu się w zawołaniu „Pokój i dobro”. Ich styl pracy ewangelizacyjnej ewoluował od pryncypiów chrystianizacji, jaka miała miejsce podczas konkwisty, poprzez okres kolonialny i niepodległościowy, aż ku nowym paradygmatom wyznaczonym przez nauczanie kościelne, w tym próby zmierzenia się z ewangelizacją inkulturacyjną.

1. Początki działalności franciszkanów w Peru

Przyjmuje się, że pierwsi franciszkanie przybyli na tereny Tawantinsuyu wraz z konkwistadorem Franciskiem Pizarrem w roku 1531 (Abad Pérez 192; Marzal 167). Wraz z rosnącymi wpływami Hiszpanów na tym olbrzymim terenie mieli możliwość rozwijać swoją działalność misyjną, wykorzystując ówczesne centra urbanizacyjne (Saiz O. 524; Heras 1991, 52-56; Aliaga Rojas 1987a, 35). Przez pierwsze dwie dekady zaangażowanie misjonarzy bazowało przede wszystkim na ich własnej kreatywności. Nie istniały jeszcze bowiem w Peru odgórnie wypracowane schematy działalności misyjnej wobec Indian

ani duszpasterskiej wobec Hiszpanów, Kreolów i Mulatów. Pomimo obiektywnych trudności oraz niewielkiej liczby franciszkanów w Peru, od samego początku poszukiwali oni kontaktów z ludnością autochtoniczną, aby głosić jej Ewangelię i nawracać ją na chrześcijaństwo.

Praca misyjna franciszkanów była prowadzona początkowo w kontekście konkwisty, czyli prób siłowego podporządkowania sobie przez Koronę Hiszpańską ziem i ludności Imperium Tawantinsuyu. Była to więc jedna z kontrowersyjnych spraw, z jakimi musieli się uporać franciszkańscy misjonarze. Udział w wyprawach odkrywczych i wojennych prowadzonych przez konkwistadorów dawał im wprawdzie możliwość docierania do nowych społeczności indiańskich, ale swoją obecnością niejako legitymizowali w oczach tubylców politykę konkwisty, a tym samym zaprzeczali franciszkańskiej zasadzie niesienia dobra i pokoju. Stawali zatem przed alternatywą uczestniczenia w kolejnych wyprawach, co przekładało się na rozszerzanie pola działalności misyjnej, albo świadomej rezygnacji z takiej współpracy z konkwistadorami, co oznaczało częściową utratę wpływów.

Korona Hiszpańska na podbitych ziemiach wprowadzała swoje metody zarządzania i administrowania, jak również nowe systemy gospodarcze, jak na przykład *encomienda* (latyfundia) oraz tzw. *mita* (obowiązek wykonania określonej pracy przez Indian na rzecz właścicieli gospodarstw, kopalń albo fabryk) (Aliaga Rojas 1987a, 28-30). Właścicielowi ziemskiemu przysługiwało prawo korzystania z taniej, indiańskiej siły roboczej, ale był zobowiązany do stworzenia i utrzymywania tzw. doktryny (*doctrina, parroquia de indios* – parafia indiańska) w celu chrystianizacji powierzonych sobie Indian. Do tego zadania byli zapraszani między innymi duchowni z zakonu św. Franciszka (Heras 1989, 700-720). Taki układ pozwalał wprawdzie na bezpośrednią pracę z Indianami oraz zapewniał utrzymanie duchownego, aczkolwiek obciążony był wieloma mankamentami. Franciszkanie delegowani do tego typu pracy musieli się liczyć z tym, że wypełnianie przez *encomenderos* albo właścicieli kopalń nałożonego na nich obowiązku utrzymania doktryny nie oznaczało, że byli oni autentycznie zainteresowani dogłębną ewangelizacją Indian. Uważali bowiem, że jest to mało przydatne, a zarazem odciąga Indian od pracy. Tym samym *doctrineros* byli zmuszani do większych lub mniejszych ustępstw, aby móc wypełnić swoje duszpasterskie powinności. Z tego typu trudnościami zostali skonfrontowani franciszkańscy misjonarze pracujący w mieście Tarma, w pobliżu kopalni soli (Cerro de la Sal), gdzie pracowało wielu ludzi (Amich 57-60). Zaborczość właścicieli utrudniała albo uniemożliwiała systematyczną katechizację Indian oraz zastosowanie metody apostołskiej w odniesieniu do pracy misyjnej z ludnością pochodzenia autochtonicznego. Tym samym franciszkanie w Peru na wiele sposobów doświadczali tego, że patronat królewski nie tylko umożliwiał i stymulował rozwój dzieła misyjnego, ale jednocześnie

stwarzał bariery i trudności, z którymi musieli się zmierzyć misjonarze pracujący w interiorze. Wspomniane wyżej trudności umożliwiały jednak franciszkańskim misjonarzom występowanie w roli obrońców Indian (*protectores de los Indios*), podobnie jak to czynili w Meksyku. Na ziemiach peruwiańskich jako pierwsi stanowczo upomnieli się o poszanowanie praw przysługujących Indianom ojcowie: Francisco de Santana, Francisco Morales, Luis de Oña, jak również wielu innych (Heras 1991, 64-68).

Po dwóch dekadach od rozpoczęcia chrystianizacji ziem Imperium Inkańskiego rozpoczął się proces tworzenia struktur eklezjalnych oraz konsolidacji struktur zakonnych. W roku 1551 powstała archidiecezja limska, zaś dwa lata później (1553) powołano do życia franciszkańską prowincję Dwunastu Apostołów z siedzibą przełożonego (ojca Francisca de Vitorii) w Limie. W archidiecezji limskiej zwoływano synody diecezjalne i prowincjalne, zaś franciszkanie gromadzili się na kapitułach prowincjalnych. Powyższe gremia oraz podejmowane przez nie wysiłki miały na celu wzmocnienie dynamiki chrystianizacji ziem peruwiańskich, a także bardziej efektywne wykorzystanie kadr misyjnych do pracy w miastach oraz w głębokim interiorze (Fernández García 77-78).

2. Franciszkanie jako *doctrineros*

Utworzenie nowej prowincji franciszkańskiej w Nowym Świecie stało się możliwe m.in. dzięki dotarciu w roku 1542 do Limy 12 franciszkanów, którzy wzmocnili dotychczasową grupę misjonarzy, przybyłą wcześniej z Meksyku oraz z Europy. Również w kolejnych latach przyjeżdżały do Peru liczne grupy nowych franciszkańskich misjonarzy. W drugiej połowie XVI wieku franciszkanie posługiwali już w sześciu regionach wicekrólestwa Peru, mając kilka konwentów, prowadząc parafie oraz szkoły, jak również pracując jako *doctrineros* (Abad Pérez 195-200). Obejmowali wówczas swoją działalnością misyjną około 10% całej populacji pochodzenia autochtonicznego w Peru. Początkowo z co najmniej dwóch powodów franciszkanie nie chcieli jednakże przejmować parafii ani doktryn. Twierdzili bowiem, że przybywają do Peru nie po to, aby być proboszczami, ale ubogimi misjonarzami pracującymi wśród Indian. Za tym stwierdzeniem kryła się jednak obawa, aby nie stracić przysługujących im przywilejów poprzez uzależnienie się od władzy lokalnych biskupów. Naciski urzędników królewskich, jak również kościelnych, wymogły jednakże na franciszkanach przejmowanie parafii i pracę w systemie doktryn. Rozwijające się struktury zakonu franciszkańskiego w Peru wymagały coraz większego wsparcia materialnego. Stosowano zatem wypróbowane metody zbierania przez zakonnych kwestarzy datków na rzecz konwentów

i prowadzonych przez zakon misji. Po pewnym czasie kwestia ta stała się jednak problemem, ponieważ prowadziła do wielu nieporozumień i nadużyć. Wprowadzono zatem obostrzenia, w wyniku których kwestarze musieli mieć pisemną zgodę biskupa miejsca oraz swojego przełożonego na zbieranie datków jedynie na wyznaczonym obszarze archidiecezji.

3. Franciszkański styl pracy misyjno-ewangelizacyjnej

Pierwszym franciszkaninem na ziemiach peruwiańskich był doświadczony misjonarz z Meksyku, ojciec Marcos de Niza. Również wielu innych franciszkanów, przybyłych do Peru (np. Jodoco Ricke, Pedro Gosseal, Pedro Rodeñas), miało doświadczenie pracy misyjnej w Meksyku, na Karaibach albo z Maurami na Półwyspie Iberyjskim (García L. 87-88; Val 242-251). Byli to zarazem misjonarze mający solidne przygotowanie intelektualne. Dzięki doświadczeniom z innych części Nowego Świata zdawali sobie sprawę, jak ważnym aspektem w pracy misyjnej, oprócz dobrej woli oraz osobistego i wspólnotowego zaangażowania, jest zebranie i uwzględnienie wiedzy o kulturze ludów autochtonicznych, przede wszystkim znajomość języków keczua i ajmara, jak również różnorodnych autochtonicznych form religijności, wszelakich wierzeń i zwyczajów praktykowanych przez Indian (Castro y Castro 434-347).

Nawiązując do wcześniejszych doświadczeń w Meksyku, franciszkanie w Peru przyjęli strategię pielęgnowania jak najlepszych relacji z napotykanymi Indianami. Podczas przemierzania dzielnic Tawantinsuyu i docierania do kolejnych społeczności indiańskich świadomie odrzucali powszechnie stosowane wówczas przez tamtejszych białych formy lekceważącego traktowania Indian czy też ich brutalnego traktowania i wykorzystywania. Prostota i ubogi styl życia franciszkanów zjednywał im uznanie ze strony ludności autochtonicznej. Jednakże, stosując się do ówczesnych wytycznych dotyczących nawracania Indian, franciszkańscy misjonarze niszczyli napotkane autochtoniczne miejsca kultu, zwalczali też wszelkie przejawy tego, co uważano za praktyki bałwochwalcze. W miejscach, gdzie Indianie mieli zwyczaj praktykowania swoich wierzeń, wznoszono krzyże, kaplice, a nawet kościoły. Zwalczanie idololatrii w świecie andyjskim było bardzo trudne i nie przysparzało misjonarzom sympatii ze strony Indian, którzy zazwyczaj po prostu nie rozumieli, dlaczego mają porzucić swoje wierzenia i praktyki związane z formą religijności andyjskiej. Jednakże franciszkańscy misjonarze byli też promotorami nowego stylu życia oraz nowych form pracy. Tam, gdzie było to możliwe, uczyli Indian nowatorskich technik uprawy roli, np. przy wykorzystaniu siły pociągowej zwierząt albo wprowadzając nieznanne Indianom narzędzia.

Podobnie jak w Meksyku, również na ziemiach peruwiańskich, przynajmniej w pierwszych dekadach ewangelizacji Peru w XVI w., franciszkanie wychodzili z założenia, że Indianom trzeba jak najszybciej udzielić sakramentu chrztu świętego. W tym celu przeprowadzano zazwyczaj krótkie, a tym samym powierzchowne przygotowanie katechetyczne. Uważano bowiem, że w myśl teologicznej zasady „bez chrztu i poza Kościołem nie można dostąpić zbawienia” oraz w obliczu spodziewanego wówczas rychłego końca świata należy jak najszybciej i jak największej liczbie Indian zapewnić zbawienie poprzez udzielenie chrztu świętego. Dlatego, poniekąd wbrew zaleceniom biskupów i dekretem synodów limskich oraz w opozycji do innych zakonów, franciszkanie byli zwolennikami następujących działań: (a) przeprowadzenia podstawowej katechezy, aby przekazać Indianom elementarną wiedzę z zakresu katechizmu; (b) udzielenia Indianom sakramentu chrztu świętego; (c) kontynuowania nauczania katechetycznego oraz formacji chrześcijańskiej. Problem pojawiał się zazwyczaj przy trzecim etapie, który bywał często z różnorodnych przyczyn zaniedbywany. Konsekwencją takiego stanu rzeczy było to, że ochrzczeni Indianie pozostawali przez dłuższy czas bez opieki duszpasterskiej, czego efektem był fenomen tzw. dwuwiary (Aliaga Rojas 1987a, 26). Indianie jako chrześcijanie uczestniczyli w nakazanych przez Kościół praktykach religijnych, na swój sposób utożsamiając się z prawdami wiary chrześcijańskiej, ale jednocześnie potajemnie praktykowali rytuały autochtoniczne. Nadmierny pośpiech ewangelizacyjny, nawet jeżeli wynikał z podniosłych pobudek i był poparty wielkim poświęceniem ze strony franciszkańskich misjonarzy, okazał się na dłuższą metę rozwiązaniem nietrafnym. Z tego typu problemami czy też wyzwaniem misjonarze mieli do czynienia głównie w interiorze, gdzie brak dostatecznej liczby misjonarzy, olbrzymie odległości i nieprzyjazny klimat utrudniały systematyczną pracę z Indianami.

4. Praca misyjna oparta na konwentach

Pomimo wielu początkowych trudności i przeciwności franciszkanie z powodzeniem realizowali swoje posłanie misyjne na kilku płaszczyznach. Za najważniejszą sprawę uważano głoszenie Indianom Ewangelii, czyli nawracanie autochtonicznej ludności. W tym celu misjonarze wyruszali na wyprawy misyjne, aby dotrzeć do jak największej liczby Indian i podjąć wysiłek nauczania ich prawd wiary i przygotowania do przyjęcia sakramentów. Wielką rolę przypisywano edukacji oraz formacji dzieci i młodzieży. W tym celu prowadzono szkoły elementarne i zawodowe oraz rozmaite warsztaty, w których Indianie uczyli się rzemiosła i doskonalili swoje manualne zdolności. Pierwsza tego typu szkoła powstała w Cuzco, gdzie młodzi Indianie uczyli się czytać, pisać

i liczyć, ale też śpiewać, grać na instrumentach, jak również stolarki, obróbki metalu, produkcji instrumentów muzycznych, malarstwa i rzeźby. Nie zaniedbywano także szeroko rozumianej pomocy społecznej. Franciszkanie starali się dbać o najbardziej potrzebujących, prowadząc dla nich przytułki oraz lecznice dla chorych. W późniejszym okresie franciszkanie zostali też kustoszami w sanktuariach pańskich i maryjnych na obszarze byłego Tawantinsuyu.

Niewątpliwie ważną rolę odegrały również liczne inne konwenty franciszkańskie. We wszystkich większych miastach Peru, np. w Cuzco, Limie, Chachapoyas, Cajamarca, Ayacucho, Trujillo, Arequipie, mieli swoje domy, które pełniły zazwyczaj podwójną funkcję. Na potrzeby pracy w miastach były ośrodkami duszpasterskimi i edukacyjnymi, zaś w odniesieniu do pracy w interiorze stanowiły zaplecze w postaci centrów misyjnych. W środowiskach miejskich franciszkanie prowadzili duszpasterstwo ludności pochodzenia hiszpańskiego oraz zajmowali się formacją Indian mieszkających w granicach albo w pobliżu miasta. Większa liczba zakonników pozwalała na prowadzenie systematycznej katechezy oraz na funkcjonowanie, wspomnianych już wyżej, centrów edukacyjnych. W konwentach przywiązywano wielką wagę do pielęgnowania uroczystej liturgii (mszy, nabożeństw, procesji). Kolejną cechą charakterystyczną było promowanie przez franciszkanów różnorodnych form religijności ludowej. Znalazły one wyraz np. w tradycji żłóbka na Boże Narodzenie, odprawiania drogi krzyżowej oraz w rozwoju kultu związanego z przeżywaniem przez wiernych cierpienia i śmierci Jezusa Chrystusa. Innym ważnym punktem działalności franciszkańskich konwentów było krzewienie kultu eucharystycznego oraz kultu świętych. Bardzo ważną rolę odgrywały w tym kontekście bractwa religijne, których zadaniem było pielęgnowanie duchowości franciszkańskiej, jak również dbałość o organizację oraz przebieg uroczystości religijnych. Swoje bractwa mieli mieszczanie, rzemieślnicy oraz Indianie.

Cechą charakterystyczną pracy ewangelizacyjnej franciszkanów w Peru było odwoływanie się do muzyki i śpiewu oraz przedstawień o charakterze religijnym (Heras 1991, 57-59; Gogola 2003, 83-84; Aliaga Rojas 1987a, 33). Świadczy o tym przepiękny wystrój wielu franciszkańskich kościołów oraz konwentów, jak również bogate biblioteki, zawierające wiele cennych dzieł dotyczących historii zakonu w Peru. W tym kontekście można przywołać postać św. Francisca Solana (1549-1610), podawanego za uosobienie cnót franciszkańskich oraz misyjnego entuzjazmu i zaangażowania. Przez siebie współczesnych był on określany jako „święty radosny, ubogi i pełen franciszkańskiej prostoty” (Mazurek 233; Leonardini, Borda 134-135). Bardzo symptomatyczne są jego życiowe drogi misyjne. Do Limy dotarł z Hiszpanii w roku 1590, skąd wyruszył w dalszą drogę, w towarzystwie ośmiu franciszkanów, w podróż do Tucumán. Przemierzyli szlak około 4 tys. kilometrów, idąc z Limy, przez Ayacucho, Cuzco, Copacabanę, La Paz, Oruro, Potosi aż do Salta de Tucumán.

Francisco Solano uczył się języków indiańskich i podróżował zawsze w otoczeniu Indian, prowadząc bardzo ascetyczny tryb życia. Kiedy było to konieczne, zawsze stawał w ich obronie. Podczas nawiązywania kontaktów z nimi, jak również w pracy katechetycznej, wykorzystywał muzykę, śpiew i taniec. Uważał bowiem, że słowo mówione (nauczanie katechetyczne) powinno zawsze być wzmocnione muzyką i śpiewem, ponieważ są to bardzo pomocne środki, które przyciągają uwagę i zainteresowanie Indian. Można go również określić jako poetę, śpiewaka oraz skrzypka, ponieważ na co dzień posługiwał się instrumentem podobnym do skrzypiec. Bardzo chętnie tańczył i śpiewał, co czynił m.in. przed sprawowaniem Eucharystii i po niej. Do Limy powrócił w roku 1601 i został tam gwardianem. Również tam prowadził aktywne życie apostołskie. Umarł w opinii świętości, którą zawdzięczał swojej pobożności, prostocie, zaangażowaniu oraz manifestowanej spontanicznie radości. Dlatego też stał się punktem odniesienia i przykładem dla wielu innych franciszkanów, którzy starali się naśladować jego cnoty oraz metody pracy z Indianami.

Konwenty prowadziły ewangelizację nie tylko w środowiskach miejskich, ponieważ stanowiły również zaplecze dla działalności misyjnej prowadzonej w bliższym lub dalszym interiorze. Misjonarze opuszczali klasztor na kilka, kilkanaście tygodni, aby w ramach misji wędrownych pracować pośród Indian, po czym wracali do miasta na odpoczynek. Inną formą pracy z Indianami była obecność franciszkańskich misjonarzy we wspomnianych już wyżej doktrynach. Duchowni pełniący funkcje *curas de Indios* mieli obowiązek stałego przebywania w powierzonych im placówkach, ponieważ byli za to wynagradzani. Jednocześnie byli przypisani do jakiegoś konwentu i dzięki temu mogli liczyć na pomoc w trudnych momentach. Z drugiej strony otrzymywane przez nich subwencje stanowiły jedno ze źródeł utrzymania konwentów.

Większość franciszkańskich konwentów posiadała bogate zbiory biblioteczne (np. w bibliotece Recoleta w Arequipie znajdowało się kilkanaście tysięcy pozycji książkowych oraz map i innych dokumentów). Korzystali z nich studenci teologii, ale też misjonarze przygotowujący się do pracy z Indianami albo mający potrzebę pogłębienia swojej wiedzy z zakresu teologii pastoralnej, teologii sakramentalnej, liturgiki, Pisma Świętego, dogmatyki, apologetyki, teologii moralnej, historii, prawa kościelnego czy też na temat kultur autochtonicznych świata andyjskiego. Funkcjonowały także archiwa oraz gromadzono różnorodne zbiory etnograficzne i antropologiczne, jak również mapy, zapiski dotyczące lokalnych języków oraz opisy zwyczajów poszczególnych społeczności indiańskich. Pokazuje to, że franciszkańscy misjonarze podchodzili do pracy misyjnej z peruwiańskimi Indianami w Andach i Amazonii nie tylko z wielkim zapałem, ale też byli dobrze przygotowani pod względem merytorycznym.

Przykładem takiego podejścia jest postawa ojca Luisa Jerónimo de Oré (1554-1630). Był on zaangażowanym misjonarzem, który katechizował in-

diańskie dzieci w ich własnych językach, odwołując się zarazem do muzyki i śpiewu w języku keczua. Wielką jego zasługą jest kilka opracowań z zakresu katechetyki oraz lingwistyki (Sanchez Herrero 384; Miranda Larco 23-24, 54-73; Mazurek 131-132). W roku 1598 ukazała się w Limie pozycja jego autorstwa: *El symbolo catholico Indiano*. Jedną z części składowych tego dzieła były zalecenia dotyczące nauczania katechizmu w językach keczua i ajmara: *Orden de ensañar de la doctrina cristiana en las lenguas quechua y aimará*. Natomiast w Neapolu w roku 1607 został wydany: *Ritual de párrocos*, określany też jako *Manuale peruanum*, zawierający wskazówki dotyczące udzielania Indianom sakramentów świętych. Spod jego pióra wyszły też dwa inne opracowania, które zachowały się jedynie w postaci manuskryptów: *Arte y Vocabulario en las dos lenguas quechua y aimará* (Słownik i gramatyka języka keczua i ajmara) oraz *Sermones de las dominicas y fiestas del año, en las dos lenguas quechua y aimará* (Kazania na niedziele i święta roku liturgicznego w językach keczua i ajmara). Luis Jerónimo de Oré został w roku 1623 biskupem w chilijskim Concepción. Jego lingwistyczne opracowania języków świata andyjskiego nawiązywały do franciszkańskiej tradycji w Meksyku, a zarazem uwiarygodniały zaangażowanie misyjne franciszkanów względem dominikanów i jezuitów.

Wiele klasztorów oraz misji powstało również na tzw. Alto Perú, czyli terenie dzisiejszej Boliwii (La Paz, Sucre, Potosí, Oruro). O ekspansji franciszkańskiej prowincji Dwunastu Apostołów w Peru świadczą dane statystyczne. W roku 1565 prowincja ta liczyła raptem 15 konwentów, zaś sto lat później już 28 klasztorów, w których żyło i pracowało 848 franciszkanów. W roku 1700 funkcjonowały 32 klasztory z 864 braćmi i ojcami.

5. Praca misyjna franciszkanów w peruwiańskim interiorze

Kilka dekad po przybyciu franciszkanów na obszar Tawantinsuyu zaznaczyli oni swoją obecność w bardzo wielu miejscach, w bliższej i dalszej odległości od stolicy wicekrólestwa. Podjęli pracę w doktrynach na północny wschód od Limy, w prowincji Huánuco. Dzięki ofiarnej pracy franciszkańskich misjonarzy pół wieku później region ten został uznany za niemal całkowicie schryścianizowany. Franciszkanie byli obecni również w okolicach Pisco i Colca oraz Chachapoyas i Cuzco. Od roku 1587 posługiwali w pobliżu dawnej stolicy Inków, w dolinie Jaquijuana, pracując w 12 doktrynach, zamieszkałych przez około 12 tys. Indian.

W Cajamarca działał m.in. ojciec Mateo de Jumilla, który w swojej pracy z tamtejszymi Indianami odwoływał się do metody stosowanej przez ojca Pedra de Gante w Meksyku. Metoda ta polegała na nauczaniu prawd kate-

chizmowych indiańskich dzieci, które następnie były zachęcane przez misjonarzy do przekazywania przyswojonej wiedzy swoim rodzicom, rodzeństwu, dalszej rodzinie i znajomym. Przygotowane do tego zadania dzieci oraz młodzież odwiedzały wioski i miasteczka zamieszkałe przez Indian, nauczając tam katechizmu i przygotowując tamtejszą ludność do przyjęcia chrztu. Dzieci towarzyszyły też misjonarzowi podczas odwiedzania doktryn i wiosek indiańskich. Ojciec Mateo w pracy z Indianami sięgał do muzyki i śpiewu, które dzięki jego zaangażowaniu stały się jednym z istotnych aspektów metodologii ewangelizowania Indian. Pośrednio znalazło to potwierdzenie w dokumentach Trzeciego Synodu Limskiego (Heras 1992, 515).

Franciszkanie rozpoczęli swoją działalność również w Gran Pajonal, czyli na obszarach lasów tropikalnych, określanych jako *selva peruana* (Fernández García 301-303, 310-311, 313; Aliaga Rojas 1987a, 81). Byli również obecni w dorzeczu Huallaga, prowadzili misje w Pucallpa nad Ukajali, jak również nad Apurimac i Urubamba oraz na Pampas del Sacramento (Rodríguez Tena, 77-85).

Praca misyjna na wschodnich terenach Peru wiązała się z wieloma trudnościami i niebezpieczeństwami. Olbrzymie odległości, niesprzyjający klimat, różnorodność kulturowa oraz społeczeństwa indiańskie o niskim poziomie kultury materialnej – nie ułatwiały pracy misyjnej. Niemniej jednak franciszkańscy misjonarze rozwijali działalność, na ile pozwalały im na to skromny personel oraz inne okoliczności. Po usunięciu jezuitów z Maynas w 1768 r. król Hiszpanii Carlos IV w roku 1790 polecił przejęcie przez franciszkanów części pojezuickich wiosek misyjnych w górnym biegu Ukajali oraz nad Marañón i Huallaga.

W lasach Amazonii wielu misjonarzy straciło życie albo poniosło śmierć męczeńską, czego przykładem jest ojciec Manuel Biedma, który zginął nad Ukajali. Zginął również ojciec Francisco Jiménez de San José, któremu zadano liczne rany włóczniami. Umierając, miał 82 lata. Przez wiele lat pracował w Chanchamayo, Perené, Pangoa, Pampas del Sacramento, na Gran Pajonal, przemieszczając się rzekami Ene, Tambo i Ukajali. Był fundatorem wielu nowych wiosek misyjnych.

Franciszkanie rozwijali też projekt tzw. redukcji franciszkańskich, czyli wiosek misyjnych, rządzących się swoimi prawami i własnym rytmem pracy misyjnej. Pod koniec pierwszej połowy XVII w. założono pięć redukcji na ziemiach Indian Payansos, w których żyło ponad półtora tysiąca Indian. W połowie XVII w. podejmowano również próby założenia redukcji na ziemiach Indian Caillisecas. Pracowali tam ojcowie Alfonso Caballero i Cristóbal Carrillo. Ten ostatni w roku 1661 udzielił chrztu świętego grupie około trzech tysięcy Indian. Interesowano się również misjami pośród Indian mieszkających w górnym biegu Putumayo oraz nad Aguarico i Napo (García L. 95-107).

Jednakże przedsięwzięcia podejmowane na tym obszarze układały się raczej niepomyślnie. Tamtejsi Indianie często wzniecali rebelie, niszczyli zakładane wioski i wycofywali się w głąb lasów, wskutek czego misjonarze mieli z nimi utrudniony kontakt.

Aby sprostać wyzwaniom pracy misyjnej w Amazonii, w roku 1725 założono konwent pod wezwaniem Santa Rosa w miejscowości Ocopa (departament Junín). Jego fundatorem był ojciec Francisco Jiménez de San José. Wcześniej pracował on przez 17 lat w Meksyku, po czym został skierowany do Peru. Mając na względzie jego wcześniejsze doświadczenia misyjne, polecono mu założyć kolegium misyjne według kryteriów wyznaczonych przez Kongregację Rozkrzewiania Wiary. Chodziło o stworzenie środowiska sprzyjającego prężnej formacji i edukacji misyjnej, czyli przygotowaniu przyszłych misjonarzy do pracy w Amazonii. Alumni tego kolegium, oprócz nauki przedmiotów ściśle teologicznych, podejmowali naukę języków indiańskich, poznawali lokalne kultury, studiowali zwyczaje Indian itp. Do dyspozycji mieli bogato wyposażoną bibliotekę. Motto misjonarzy z Ocopa brzmiało: „Religia, nauka i praca są bazą postępu i pomyślności ludów” (Izaguirre s. VI, 1-18).

Formalnie owo *Collegio de Propaganda Fide* z Ocopa zaczęło funkcjonować dopiero w roku 1758 i było pierwszym takim centrum edukacyjnym i formacyjnym dla przyszłych misjonarzy na obszarze Ameryki Południowej (Abad Pérez 237-242; Saiz O. 524-525; Saiz Diez 69-70, 243-244; Fernández García 310; Gogola 2003, 130-131; Aliaga Rojas 1987b, 132-133). W ciągu pierwszych stu lat przybyło do niego z Europy około 230 franciszkańskich misjonarzy oraz 65 franciszkanów pochodzących z Nowego Świata. Przygotowywało ono do pracy na olbrzymim obszarze Amazonii, który został powierzony franciszkańskiej prowincji Dwunastu Apostołów. Praca misyjna została zahamowana powstaniem indiańskim pod przewodnictwem Juana Santosa Atahualpa. Po dłuższej przerwie podjęto próby reaktywowania działalności tego kolegium. Na marginesie należałoby dodać, że podobne kolegium misyjne, pod wezwaniem Nuestra Señora del Mayor Dolor, funkcjonowało w Moquegua. Cechą charakterystyczną tych instytucji było dążenie do dobrego przygotowania przyszłych misjonarzy na podstawie kryteriów wypracowanych przez Kongregację Rozkrzewiania Wiary oraz kierowanie ich na obszary wyznaczone przez *Propaganda Fide* z Rzymu.

Po trzech wiekach obecności zakonu franciszkańskiego w Peru, w pierwszych dekadach XIX w., czyli w okresie wojen niepodległościowych i kształtowania się peruwiańskiej tożsamości państwowej, nastąpiła zapaść w harmonijnym funkcjonowaniu konwentów i w podejmowanych dziełach misyjnych (Abad Pérez 194). Nowe władze polityczne nie były bowiem przychylnie nastawione do Kościoła, a tym samym do zakonów i dzieła misyjnego.

6. Przejście ku nowym paradygmatom

Pięciowiekowe doświadczenie obecności zakonu franciszkańskiego w Peru jest bez wątpienia wielkie, bardzo bogate i różnorodne. W tę tradycję wpisuje się bogactwo franciszkańskiej architektury sakralnej oraz różnorodnych rodzajów sztuki. Nie można pominąć w tym miejscu wypracowanej przez franciszkanów metody posługiwania się muzyką i śpiewem w dziele katechetycznym oraz różnymi formami liturgii, jak również inscenizacjami teatralnymi. Wszystko to wpisywało się w podejmowane wysiłki misyjne, aby głosić Ewangelię i dążyć do zakorzenienia wiary chrześcijańskiej w poszczególnych społecznościach peruwiańskich. Stąd też częste odwoływanie się do tradycji religijności ludowej, a zarazem próby jej kształtowania.

Nie można zatem odmówić rzeszom franciszkanów w Peru ich wielkiego poświęcenia i zaangażowania w dzieło ewangelizacyjne, tak w przeszłości, jak i w teraźniejszości. Stąd też jeden z badaczy zajmujących się historią franciszkanów w Peru napisał: „Franciszkański kierunek ewangelizacji charakteryzował się akceptacją kultury etnicznej, za pomocą której franciszkanie docierali z Ewangelią do tubylców, których ukochali takimi, jacy byli. W świetle współczesnej misjologii działania duszpasterskie franciszkanów w Peru można nazwać «inkulturacją»” (Gogola 2003, 127). Jednak określenie całego pięciowiekowego bogactwa, związanego z franciszkańskim zaangażowaniem w działalność misyjną, ewangelizacyjną i duszpasterską w Peru, jako przykładu pełnej inkulturacji wydaje się nie do końca zasadne. Podejmowane przez nich inicjatywy, stosowane środki oraz metody należałoby bowiem rozpatrywać raczej jako wieloaspektową adaptację lub akomodację misyjną, czyli próby nawiązania kontaktów i zrozumiałego wyłożenia prawd wiary, jak również zainteresowania nimi odbiorców. Można by zatem mówić najwyżej o inicjatywach o charakterze inkulturacyjnym, podejmowanych przez duchowych synów św. Franciszka z Asyżu.

W procesie pełnowymiarowej inkulturacji chodzi, jak to określił misjolog, ks. prof. Jan Górski, o „zakorzenienie Kościoła w kulturze przez nawiązanie z nią takiego dialogu, że głoszona Ewangelia przynosi owoc w postaci żywej wiary oraz formowania się żywego, autentycznego Kościoła lokalnego. Dokonuje się przez dostosowanie przepowiadania Ewangelii do konkretnych warunków i kultur, przepojenie tych wartości Ewangelią oraz przyjęcie do Kościoła tego, co cenne z danej kultury” (Górski 20). Spoglądając z wielką estymą na rozliczne wysiłki ewangelizacyjne podejmowane kiedyś i współcześnie przez franciszkanów w Peru, warto jednak zadać pytanie, w jakim stopniu odpowiadają one kryteriom wyznaczanym przez paradygmat inkulturacji wyznaczony przez magisterium Kościoła. Czy nie należałoby bowiem, uwzględniając historyczną wielowymiarowość całego procesu ewangelizacji, dokonać

rozdzielenia pomiędzy początkową chrystianizacją bez odniesienia do kultury ewangelizowanych a nieco późniejszą ewangelizacją o charakterze adaptacyjnym i współczesną ewangelizacją o charakterze inkulturacyjnym, czyli świadomym dążeniem do stworzenia autentycznie żywego lokalnego Kościoła?

Nie można wątpić w to, że na przestrzeni wieków zarówno franciszkanie, jak i inni misjonarze zdołali zakorzenić chrześcijaństwo w Peru, ale warto zadać pytanie o to, na ile w tym długim procesie zdołano na tyle poważnie potraktować istotne wartości lokalnych kultur, aby dokonać ich świadomej integracji w tradycję Kościoła. Na ile było to możliwe, gdy uwzględni się uwarunkowania historyczne związane z wysiłkami romanizacji Kościoła po Soborze Trydenckim, w tym siłowe zwalczanie idololatrii? To prawda, że franciszkańscy misjonarze bardzo często przeciwstawiali się niesprawiedliwemu traktowaniu Indian i utrzymywali z nimi dobre relacje. Jednak należy zastanowić się nad tym, na ile dążono do tego, aby uczynić z Indian w pełni samodzielny podmiot w życiu lokalnego Kościoła. Pytanie to dotyczy kwestii związanych z promocją lokalnych powołań zakonnych i kapłańskich oraz stopniem intensywności ich włączenia w struktury i życie kościelne.

Współczesne dokumenty Kościoła latynoamerykańskiego, zwłaszcza dokumenty konferencji CELAM z Santo Domingo (SD) z roku 1992 i Aparecidy (DA), jak również adhortacja apostolska Jana Pawła II *Ecclesia in America* (EAm), wielokrotnie poruszają tematykę inkulturacji w kontekście latynoamerykańskim. Od kilku lat realizowany jest również na tym kontynencie ewangelizacyjno-duszpasterski projekt *Misión Continental*. Powyższe inicjatywy są bodźcem i zachętą do przeprowadzenia dogłębnej ewaluacji dotychczas stosowanych środków i metod w pracy duszpasterskiej oraz misyjnej. Przed tym wyzwaniem stoją również franciszkanie w Peru.

Taka perspektywa rodzi wiele pytań, które mogą stać się impulsami do odważnego spojrzenia na współczesne wyzwania, przed jakimi stoi Kościół, a zarazem franciszkanie w Peru:

- Na ile jest realizowany program przechodzenia od tradycyjnego duszpasterstwa o charakterze zachowawczym ku nowym formom, wyznaczonym chociażby przez wspomniany już wyżej projekt *Misión Continental*?
- Na ile współcześni, młodzi franciszkańscy misjonarze podejmują studia z zakresu misjologii, antropologii kulturowej albo mass mediów, aby dzięki dobrej znajomości nauczania kościelnego umiejętnie nawiązywać kontakty z peruwiańskimi społecznościami i kulturami (SD 30, 32, 84, 263; EAm 16, 70-72)?
- Na ile franciszkanie pielęgnują różnorodne formy religijności ludowej, dążąc zarazem do ich oczyszczania z wszelkich niejasności i dwu-

znaczności, tak aby były autentyczną pomocą dla wierzących w wyznawaniu wiary w Boga Trójjedynego (SD 36, 53; DA 99b, 258)?

- Na ile rozliczne franciszkańskie projekty z zakresu promocji ludzkiej, w tym edukacji (dzieci, młodzieży, studentów i dorosłych), są ukierunkowane na to, aby wszyscy stawali się autentycznymi uczniami i wyznawcami Jezusa Chrystusa, czyli byli dojrzałe uformowanymi podmiotami wspólnot kościelnych (SD 271; EAm 71)?

Obecnie franciszkanie posiadają w Peru kilkanaście konwentów i domów zakonnych, prowadzą wiele parafii oraz sanktuariów, jak również liczne ośrodki edukacyjne i formacyjne. Tym samym mają wiele możliwości realizowania swojego zakonnego charyzmatu, przy jednoczesnym uwzględnieniu nowych paradygmatów ewangelizacyjnych, w tym imperatywu inkulturacji, powiększając tym samym swoje już i tak olbrzymie bogactwo doświadczeń ewangelizacyjnych w tym kraju.

FRANCISCAN MISSIONARIES IN PERU

SUMMARY

The history of evangelization in Peru, which started at the very onset of the 16th century is connected with the presence of the missionaries of the Franciscan Order, who played a major role in the building of Church structures on the territory of the former Inca empire. However, their main contribution was an effective evangelization of the indigenous peoples through the use of innovative methods (music, singing and art, organizing schools for Indians, knowledge of indigenous languages, protection of Indians against excessive exploitation). In this activity they were urged by their Franciscan charisma summed up in the greeting "Peace and good". Their missionary commitment was realized not only in the Andean world, but over time expanded across the Amazon Selva.

Keywords: Peru; the Andean world; Amazonia; Franciscans; doctrinas; missionary methods; Solano

Słowa kluczowe: Peru; świat andyjski; Amazonia; franciszkanie; doctrinas; metody misyjne; Solano

BIBLIOGRAFIA

- Abad Pérez, Antolín. *Los franciscanos en América*. Madrid: Mapfre, 1992.
 Aliaga Rojas, Fernando. "La evangelización en el Perú". *Historia General de la Iglesia en América Latina*, t. VIII. Red. Enrique Dussel. Salamanca: CEHILA, 1987. 15-39, 59-83.

- Aliaga Rojas, Fernando. "La vida cotidiana en el Perú". *Historia General de la Iglesia en América Latina*, t. VIII. Red. Enrique Dussel. Salamanca: CEHILA, 1987. 111-136.
- Amich, Jose. *Historia de las misiones del convento de Santa Rosa de Ocopa*. Iquitos: CETA, 1988.
- Castro y Castro, Manuel. "Lenguas Indígenas transmitidas por los Franciscanos del s. XVII". *Actas del III Congreso Internacional sobre los Franciscanos en el Nuevo Mundo* (siglo XVII), Madrid: DEIMOS, 1989. 431-471.
- Fernández García, Enrique. *Perú cristiano. Primitiva evangelización de Iberoamérica y Filipinas, 1492-1600, e Historia de la Iglesia en el Perú, 1532-1900*. Lima: Pontificia Universidad Católica del Perú, 2000.
- Echeverría Ruiz, Bernardino. "Los franciscanos en la región amazónica". *Historia de la Iglesia Católica en el Ecuador*. Red. Jorge Salvador Lara, t. II, Quito: Abya-Yala, 2001. 731-760.
- García, Lorenzo. *Historia de las Misiones en la Amazonía Ecuatoriana*. Quito: Abya-Yala, 1985.
- Gogola, Zdzisław. *Działalność misyjna Braci Mniejszych Konwentualnych w Peru*. Kraków: PAT, 2003.
- Gogola, Zdzisław. *W peruwiańskie Andy z pokojem i dobrem*. Warszawa: Missio-Polonia, 2001.
- Górski, Jan. *Odpowiedzi na 101 pytań o misje*. Kraków: WAM, 2005.
- Heras, Julián. "Las doctrinas franciscanas en el Perú colonial". *Actas del III Congreso Internacional sobre los Franciscanos en el Nuevo Mundo* (siglo XVII), Madrid: DEIMOS, 1989. 693-723.
- Heras, Julián. "Los franciscanos en la evangelización del Perú". *Evangelización y teología en el Perú. Luces y sombras en el siglo XVI*. Red. Nguyen Thai Hop. Lima: CEP, 1991. 49-69.
- Heras, Julián. "Perú: la evangelización fundante (siglo XVI)". *Historia de la Iglesia en Hispanoamérica y Filipinas (siglos XV-XIX)*. Vol. II. Red. Pedro Borges. Madrid: BAC, 1992. 505-522.
- Izaguirre, Bernardino. *Historia de las misiones franciscanas y narración de los progresos de la geografía en el Oriente del Perú* [tomos VI, VII, VIII] (1781-1815), [edición preparada y anotada por Félix Sáiz Díez, vol. III], Lima: Colección: Franciscanos en el Perú, 2003.
- Miranda Larco, Giuliana. "Misiones y catequesis en el Perú del XVI: Fray Luis Jerónimo de Oré (1554-1630), El Symbolo Catholico Indiano y el Rituale seu Manuale Peruanum". *Allpanchis* (2007) 69: 15-82.
- Leonardini, Nanada. Borda Patricia. *Diccionario iconográfico religioso peruano*. Lima: RUBICAN, 1996.
- Marzal, Manuel. "La cristianización del indígena peruano". *Allpanchis* (2007) 69: 165-218.
- Mazurek Dariusz, Robert. „*Bóg o indiańskim obliczu*". Kraków: Bratni Zew, 2006.
- Rodríguez Tena, Fernando. *Crónica de las Misiones Franciscanas del Perú siglos XVII y XVIII*. Vol. II, Monumenta Amazónica. Iquitos: CETA, 2005.
- Saiz Díez, Félix. *Los colegios de Propaganda Fide en Hispanoamérica*. Lima: CETA 1992.
- Saiz, Odorico. "Perú: la evangelización del Oriente". *Historia de la Iglesia en Hispanoamérica y Filipinas (siglos XV-XIX)*. Vol. II. Red. Pedro Borges. Madrid: BAC, 1992. 523-534.
- Sanchez Herrero, José. *Catequesis franciscana en el s. XVII. Catecismos y doctrinas cristianas. Actas del III Congreso Internacional sobre los Franciscanos en el Nuevo Mundo* (siglo XVII), Madrid: DEIMOS, 1989. 381-430.
- Tibesar, Antonio. *Comienzos de los Franciscanos en el Perú*. Iquitos: CETA, 1991.
- Val, José María Alonso. "Al estilo de franciscano. En la primera evangelización de América". *Gracia y desgracia de la evangelización de América. El Quinto Centenario de los religiosos*. Red. Instituto Teológico de Vida Religiosa, Madrid: Publicaciones Claretinas, 1992. 229-282.

OJCIEC TOMASZ SZYSZKA SVD, pracuje w Katedrze Misjologii WT UKSW w Warszawie. Zajmuje się historią ewangelizacji Ameryki Łacińskiej oraz pielgrzymkami apostołskimi św. Jana Pawła II do Ameryki Łacińskiej.